

גישות עקרוניות בפירושי רמב"ן לתורה ככלי עזר להוראת דבריו

עמרם ינאי (שיעור מס' 49)

1. רמב"ן בראשית פרק כ"ו ג

הקמותי את השבועה - אין צריך שיבטיח הקדוש ברוך הוא את יצחק שלא יעבור השבועה שנשבע לאביו, כי לא אדם הוא להנחם (ש"א טו כט), ואברהם אין לו זרע אחר בעל ברית לאלהים, והשבועה איננה על תנאי. כי ביעקב הוצרך מפני עשו אחיו לומר שבו יתקיים הברית ובזרעו (להלן לה יב), לא בעשו: ונראה שזה המאמר "והקמותי את השבועה" יחשב שבועה, ולכך תמיד יאמר בתורה (שמות לג א) הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב, אשר נשבעת להם בך (שם לב יג), כי לא מצאנו שבועה ליצחק בלתי זאת: ורצה הקדוש ברוך הוא להשבע לכל אחד מן האבות, להודיע שראוי כל אחד לכרות עמו ברית, ושתהיה זכות כל אחד עומדת לפניו עם זרעם, כי אף על פי שהראשונה תספיק, תוספת זכות וכבוד הוא להם, ולכן אמר (ויקרא כו מב) וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור, כי כלם בעלי ברית לאלהים: ויתכן שהוסיף לו ליצחק בשבועה הזאת שיקיים בו בעצמו השבועה אשר נשבע לאברהם אביו, שיהיה הוא ברכה בעמים כאשר אמר לאברהם אביו והתברכו בזרעך כל גויי הארץ. ויהיה פירוש הכתוב והקמותי בך את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך, כי אתה ברכה בעמים, וכן אמר עוד ביעקב (להלן כח יד) ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך.

בראשית פרק כ"ו

- (ב) וַיֵּרָא אֱלֹהֵי ה', וַיֹּאמֶר: אֵל תֵּרַד מִצְרַיִמָּה, שָׁכֹן בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אִמְרָ אֲלֶיךָ.
(ג) גֹּיִר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת, וְאֶהְיֶה עִמָּךְ וְאֶבְרַכְךָ, כִּי לֹךְ וְלִזְרַעְךָ אֶתְּנֶן אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל, וְהִקְמֹתִי אֶת הַשְּׂבֻעָה, אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ.
(ד) וְהִרְבִּיתִי אֶת זְרַעְךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם, וְנָתַתִּי לְזְרַעְךָ אֶת כָּל הָאֲרָצוֹת הָאֵל, וְהִתְבָּרְכוּ בְּזְרַעְךָ כָּל גֹּיֵי הָאֲרֶץ.

רמב"ן

והקמותי את השבועה - אין צריך שיבטיח הקדוש ברוך הוא את יצחק שלא יעבור השבועה שנשבע לאביו, כי לא אדם הוא להנחם (ש"א ט"ו כט), ואברהם אין לו זרע אחר בעל ברית לא-הים, והשבועה איננה על תנאי. כי ביעקב הוצרך [להבטיח שוב] מפני עשו אחיו, לומר, שבו יתקיים הברית ובזרעו, לא בעשו.

בראשית פרק לה פסוק יב

וְאֶת הָאֲרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וְלִיצְחָק לְךָ אֶתְנַנֶּה וְלִזְרַעְךָ אֶחְרִיךְ אֶתְּנֶן אֶת הָאֲרֶץ.
ונראה, שזה המאמר והקמותי את השבועה יחשב שבועה, ולכך תמיד יאמר בתורה (שמות ל"ג א): 'הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב', 'אשר נשבעת להם בך' (שם ל"ב יג), כי לא מצאנו שבועה ליצחק בלתי זאת.

ורצה הקדוש ברוך הוא להישבע לכל אחד מן האבות, להודיע שראוי כל אחד לכרות עמו ברית, ושתהיה זכות כל אחד עומדת לפניו עם זרעם, כי אף על פי שהראשונה תספיק, תוספת זכות וכבוד הוא להם, ולכן אמר (ויקרא כ"ו מב): 'וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור', - כי כולם בעלי ברית לא-הים.

וייתכן, שהוסיף לו ליצחק בשבועה הזאת, שיקיים בו בעצמו השבועה, אשר נשבע לאברהם אביו, שיהיה הוא ברכה בעמים, כאשר אמר לאברהם אביו: והתברכו בזרעך כל גויי הארץ. ויהיה פירוש הכתוב, והקמותי בך את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך, כי אתה ברכה בעמים, וכן אמר עוד ביעקב (להלן כ"ח יד): 'ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך'.

שמואל א פרק ט"ו פסוק כט

וְגַם יִצְחָק יִשְׁרָאֵל לֹא יִשְׁקַר וְלֹא יִנָּחַם, כִּי לֹא אָדָם הוּא לְהִנָּחֵם.

2. רמב"ן בראשית פרק י"ב א

וטעם להזכיר "ארצך ומולדתך ובית אביך", כי יקשה על האדם לעזוב ארצו אשר הוא יושב בה ושם אוהביו ורעיו וכל שכן כשהוא ארץ מולדתו ששם נולד, וכל שכן כשיש שם כל בית אביו, ולכך הוצרך לומר לו שיעזוב הכל לאהבתו של הקדוש ברוך הוא:

אל הארץ אשר אראך - היה נודד והולך מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר, עד שבא אל ארץ כנען ואמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת, אז נתקיים "אל הארץ אשר אראך", ואז נתעכב וישב בה. ומה שאמר ויצאו ללכת ארצה כנען, לא להתישב בה, כי עדיין לא ידע כי על הארץ ההיא נצטווה, אלא שאחז צדיק דרכו דרך ארץ כנען, כי כן היה בדעתו ובדעת אביו גם מתחלה בצאתם מאור כשדים. ומפני זה אמר ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי (להלן כ יג), כי היה תועה כשה אובד:

ויתכן לומר כי אברהם מבראשונה ידע כי ארץ כנען היא נחלת ה' ובה יתן ה' חלקו, והאמין כי "אל הארץ אשר אראך" ירמוז לו על ארץ כנען, או על כולה, או על אחת מכל הארצות האל, ושם פניו אל כלל ארץ כנען, כי שם הארץ אשר יראנו באמת:

3. רמב"ן בראשית פרק י"ח טו

ותכחש שרה לאמר - אני תמה בנביאה הצדקת איך תכחש באשר אמר השם לנביא, וגם למה לא האמינה לדברי מלאכי אלהים. והנראה בעיני כי המלאכים האלה הנראים כאנשים באו אל אברהם, והוא בחכמתו הכיר בהם, ובשר אותו שוב אשוב אליך ולשרה בן, ושרה שומעת, ולא ידעה כי מלאכי עליון הם, כענין באשת מנוח (שופטים יג ו). ואולי לא ראתה אותם כלל:

ותצחק בקרבה ללעג, כמו יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו (תהלים ב ד), כי השחוק לשמחה הוא בפה, אז ימלא שחוק פינו (שם קכו ב), אבל השחוק בלב לא יאמר בשמחה. והקב"ה האשים אותה לאברהם למה היה הדבר נמנע בעיניה, וראוי לה שתאמין, או שתאמר "אמן כן יעשה ה'":

והנה אברהם אמר אליה למה צחקת היפלא מהי דבר, ולא פירש אליה כי השם גילה אליו סודה, והיא מפני יראתו של אברהם תכחש, כי חשבה שאברהם בהכרת פניה יאמר כן, או מפני ששתקה ולא נתנה שבח והודאה בדבר ולא שמחה, והוא אמר לא כי צחקת - אז הבינה כי בנבואה נאמר לו כן, ושתקה ולא ענתה אותו דבר. וראוי שנאמר עוד כי אברהם לא גילה לה הנאמר לו מתחילה (לעיל יז יט) אבל שרה אשתך יולדת לך בן. אולי המתין עד שלוח השם אליה הבשורה ביום מחר, כי ידע כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז). או מרוב זריזותו במצות היה טרוד במילתו ומילת עם רב אשר בביתו, ואחר כן בחולשתו ישב לו פתח האהל, והמלאכים באו טרם שהגיד לה דבר:

4. רמב"ן בראשית פרק כ"ה לד

ויבז עשו את הבכורה – [...]

ורבי אברהם משתבש בכאן מאד, שאמר כי בזה הבכורה בעבור שראה שאין ממון לאביו. ורבים יתמהו כי עזב לו אברהם ממון רב, וכאלו לא ראו בימיהם עשיר גדול בנעוריו, בא לידי עוני בזקוניו. והעד, שהיה יצחק אוהב את עשו בעבור צידו, ואלו היה לחם רב בבית אביו, והוא נכבד בעיניו, לא מכר את בכורתו בעבור נזיד. ואם היה אביו בכל יום אוכל מטעמים מה טעם יאמר אליו הביאה לי ציד. ולמה לא היו ליעקב בגדים חמודות, ולא נתנה לו אמו כסף וזהב לדרך, שאמר (להלן כח כ) ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש. למה לא שלחה לו הון, והיא אוהבת אותו, כי הוצרך לשמור הצאן. והפסוק שאמר (להלן כו יג) ויגדל האיש, קודם זקנתו. ועורי לב יחשבו כי העושר מעלה גדולה לצדיקים, והנה אליהו יוכיח. ועוד ישאלו, למה חסר השם ממון ליצחק. אולי יודיעונו למה חסר מאור עיניו, ואל ידחונו בקנה של דרש, כי יש לו סוד, ואין לנו לחפש כי עמקו מחשבות השם ואין כח באדם להבינם. כל אלו דבריו:

ואני תמה מי עור עיני שכלו בזה, כי הנה אברהם הניח לו הון רב, ואבד העושר ההוא מיד קודם הענין הזה, ומפני זה בזה את הבכורה, כי הדבר הזה היה בנעוריהם קודם היות לעשו נשים כאשר יספר הכתוב, ואחרי כן חזר והעשיר בארץ פלשתים עד כי גדל מאד ויקנאו בו שרי פלשתים, ואחרי כן חזר לעניו והתאוה לציד בנו והמטעמים, ואין אלו רק דברי שחוק. ועוד, כי הכתוב אמר (לעיל כה יא) ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו, והברכה תוספת בעושר ובנכסים וכבוד, ואיה ברכתו שאבד הון אביו והעני, ואחרי כן (להלן כו ג) ואהיה עמך ואברכך, העשיר והעני אחרי כן. ואם יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים בענין העושר אין זה באותם שנתברכו מפי הקדוש ברוך הוא, כי ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה (משלי י כב):

אבל היו האבות כלם כמלכים, ומלכי גוים באים לפניהם וכורתים עמהם ברית, וכתוב (להלן כו לא) וישבעו איש לאחיו, ואם היה יצחק רע המזל מאבד נכסי אביו, איכה אמרו ראו ראינו כי היה ה' עמך (שם כח), וכבר היה בעוכריו. אבל בזוי הבכורה לעשו לאכזריות לבו:

5. רש"י שמות פרק כ"ב

(ט) כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ חֲמוֹר אוֹ שׂוֹר - פרשה ראשונה נאמרה בשומר חנם, לפיכך פטר בו את הגנבה, כמו שנאמר (ו): וְגַב מִבֵּית הָאִישׁ, אִם לֹא יִמְצָא הַגָּב, וְנִקְרַב בְּעַל הַבַּיִת - לשבועה, למדת שפוטרו עצמו בשבועה זו. ופרשה זו אמורה בשומר שכר, לפיכך אינו פטור אם גנבה, כמו שכתוב (יא): וְאִם גָּבַב יִגְבַּב מְעֵמוֹ, וְשָׁלַם...

רשב"ם

(ו) כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ כֶּסֶף אוֹ כְּלִים וגו' - בפרשה זו פוטר את השומר מגנבה ואבידה, ובפרשה שנייה מחייבו בגניבה ואבידה, ופירשו רבותינו ראשונה בשומר חנם, שניה בשומר שכר. ולפי פשוטו של מקרא, פרשה ראשונה שכתוב בה כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ כֶּסֶף אוֹ כְּלִים לְשֹׁמֵר, מטלטלין הם, ולשומרם בתוך ביתו כשאר חפציו נתן לו, לפי[כך] אם נגנבו בביתו פטור, כי שמרן כשמירת חפציו. אבל פרשה שנייה שכתוב בה כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ חֲמוֹר אוֹ שׂוֹר אוֹ שֶׁה וְכָל בְּהֵמָה לְשֹׁמֵר, ודרך בהמות לרעות בשדה, ודאי כשהפקידם, על מנת לשומרם מגנבים הפקידם לו, ולכן אם נגנבו, חייב.

רמב"ן

(ו) כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ כֶּסֶף אוֹ כְּלִים לְשֹׁמֵר - פרשה זו נאמרה בשומר חנם, ולפיכך פטר בו את הגניבה, כפי קבלת רבותינו. ונזכר סתם בכתוב, מפני שדרך שומרי כסף או כליים לשומרם בחינם. והפרשה השנייה שבשומר שכר הזכירה חמור או שור או שה וכל בהמה, ודרך הבהמות לתתן ביד רועים לשומר וירעו אותם בשכר.

6. ויקרא פרק י"ט

(יג) לא תַעֲשֶׂק אֶת רֵעֶךָ וְלֹא תִגְזֹל, לֹא תִלִּין פְּעֻלַּת שְׂכִיר אֲתָדָד עַד בְּקָר.

דברים פרק כ"ד

(יד) לֹא תַעֲשֶׂק שְׂכִיר עֲנִי וְאֶבְיוֹן מֵאַחֶיךָ אוֹ מִגֵּרְךָ אֲשֶׁר בְּאַרְצְךָ בְּשַׁעְרֶיךָ:
(טו) בְּיוֹמוֹ תִתֵּן שְׂכָרוֹ, וְלֹא תָבֹא עָלָיו הַשְּׂמֶשׁ, כִּי עֲנִי הוּא, וְאֶלָּו הוּא נִשְׂא אֶת נַפְשׁוֹ,
וְלֹא יִקְרָא עָלֶיךָ אֶל ה', וְהָיָה בְּךָ חֵטָא.

רש"י ויקרא י"ט

עד בקר – בשכיר יום הכתוב מדבר, שיציאתו מששקעה החמה, לפיכך זמן גבוי שכרו כל הלילה. ובמקום אחר הוא אומר: 'ולא תבוא עליו השמש' - מדבר בשכיר לילה, שהשלמת פעולתו משיעלה עמוד השחר, לפיכך זמן גבוי שכרו כל היום, לפי שנתנה תורה זמן לבעל הבית עונה לבקש מעות.

רמב"ן דברים כ"ד

וטעם ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש – על דרך הפשט, ביאור ממה שנאמר בתורה: 'לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר', כי דרך הכתובים לדבר בהווה, והמנהג לשכור הפועל ביום אחד, ולערב הוא יוצא טרם בא השמש, ויצווה הכתוב לפרעו ביומו בהשלים מלאכתו מיד, ושלא תבוא עליו השמש, כדי שיקנה בשכרו לו ולאשתו ולבניו מה שיאכלו בלילה, כי עני הוא - כרובי הנשכרים, ואל השכר הזה הוא נושא נפשו שיקנה בו מזון להחיות נפשו. ילמד אותנו בכאן, כי מה שאמר בתורה לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר, הכוונה בו שתפרענו ביומו, שאם לא תפרענו בצאתו ממלאכתו מיד, הנה ילך לביתו ויישאר שכרו אתך עד בקר, וימות הוא ברעב בלילה ...
ורבותינו פירשו (ב"מ קי ב), כי הכתוב בתורה "עד בקר" בשכיר יום, ושב לבאר בכאן דין שכיר לילה, והנה לכל אחד זמן לפרעון שנים עשר שעות, והוא האמת בקבלה, והנאות בטעם נכון.

7. רמב"ן במדבר פרק ט"ו פס' כב

... והנה זה כפי משמעו הוא קרבן מומר לכל התורה בשוגג, כגון ההולך ונדבק לאחת מן האומות לעשות כהם ולא ירצה להיות בכלל ישראל כלל, ויהיה כל זה בשוגג, כגון שיהיה ביחיד תינוק שנשבה לבין האומות, ובקהל כגון שיחשבו שכבר עבר זמן התורה ולא היתה לדורות עולם. או שיאמרו כמו שזכר בספרי (שלח קטו): מפני מה אמר המקום - לא שנעשה ונטול שכר? אנו לא עושים ולא נוטלין שכר,
כענין שהיו ישראל אומרים ושואלים את יחזקאל, שנאמר (יחזקאל כ' א): באו אנשים מזקני ישראל וישבו לפני, אמרו לו רבינו יחזקאל, הרי עבד שמכרו רבו לא יצא מרשותו וכו'. או שישכחו את התורה, וכבר אירע לנו כן בעונותינו בימי מלכי ישראל הרשעים, כגון ירבעם, ששכחו רוב העם התורה והמצוות לגמרי, וכאשר בא בספר עזרא באנשי בית שני. וזהו שמוש לשון הכתוב, שהשגה הזאת הנזכרת כאן היא בתורה ובמצוות בכללן, ועל כן ייחדו להם רבותינו מצוה אחת, שבשגגתה יצא מכלל ישראל ומכל המצוה בהם, והיא עבודה זרה. ויהיה שיעור הכתוב: וכי תשגו - ללכת אחרי אלהים אחרים, ולא תעשו - דבר מכל מצות ה'. כי המודה באלוה זולתו, כבר הוא ביטל אצלו כל מה שצוה השם הנכבד, בין במצות עשה בין במצות לא תעשה, שאם יש אלוה זולתו, יראתו ומצותיו וכל החיוב בהם אינו כלום.